

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

Adel i brytningstid

Peter Ullgren, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Diss, Sisyfos förlag, Lund 2004. 400 s.

Den svenska stormakten var i kraftig gungning under det skånska kriget på 1670-talet. Katastrofen kunde undvikas, men kriget blev för den unge regenten Karl XI en traumatisk upplevelse. Efter kriget omorganiserades krigsmakten i grunden för ett försvar av det etablerade stormaktsväldet. Det yngre militära indelningsverket tog form. Förmyndarräfst och en indragning av adelns gods hörde till de kraftåtgärder som skulle försätta kronans finanser i skick. Makten koncentrerades till kungen, hans handplockade rådgivare och den byråkrati, bemannad av nya män, som byggdes upp. Som en viktig punkt på den dolda agendan fanns en underminering av den etablerade elitens makt. En svensk adelsman i det slutande 1600-talet hade goda skäl att anse sig leva i brytningstider. Det gällde riket i allmänhet och de nyerovrade Skånelandskapen i synnerhet.

Den som ville trygga sin ställning måste definiera och tillämpa strategier för överlevnad. Vilka var strategierna för en adelssläkt? Utmana makten kunde man knappast. Återstod att bejaka eller neutralisera densamma. Den svenska adeln var med användande av Ingvar Elmroths begrepp ett "offentligt stånd" som verkade i statstjänst inom en krigsmakt som växte och en förvaltning som byggdes upp för stormaktens behov.¹ Vid stormaktstidens början bestod adeln av färre än 500 fullvuxna män. Därför blev adeln en öppen elit som växte och förändrades genom nobilitering av ofrälse karriärister och naturalisering av utlänningar. När adeln organiserade sig i ett riddarhus år 1626 bestod den av 170 ätter, vilket skall jämföras med 800 släkter vid 1600-talets slut. Åren 1645–1697 adlades så många som 1080 personer, och av dem upphöjdes nästan hälften av Karl XI. Siffrorna antyder det som Elmroth visat, att perioden mellan nobilitering och utslöckande blev mycket kort för många ätter.

Adelns intressen sammanföll i hög grad med statsmaktens. Sven A Nilsson har pekat på en faktor av stor betydelse när det gäller etableringen av det karolinska enväldet. Tjänsteadelns främsta intresse var stabila statsfinanser, vilket vägde tyngre än att den etablerade aristokratin fick behålla sina gods. Det avgörande för majoriteten av dem som var nyadlade var lönen och inte godsen.

Men adeln var självfallet inte en homogen massa, vilket redan klassindelningen på Riddarhuset bär vittne om. Vi möter i forskningslitteraturen adelsmännen som krigare eller förvaltare, som stånd vid riksdagarna eller som palatsbyggare.

1. Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*, Lund 2001.

De agerade emellertid också på olika villkor på en lokal arena. Peter Ullgren vill i sin doktorsavhandling *Lantadel* belysa "förhållandena i mikrokosmos under en tid då adelns ställning i samhället förändrades". Han studerar förhållandena inom adeln och de adliga godsägarnas relationer till lokalsamhället under stormaktstiden, närmare bestämt 1600-talets senare hälft. Den övergripande fråga han formulerat lyder: "Vilken roll spelade egentligen den godsägande lantadeln i de lokala och regionala sammanhangen i det sena 1600-talets Sverige?" Med "lantadel" avser han adel som ägde minst ett säteri.

Problematiseringen är starkt inspirerad av ett europeiskt forskningsläge. Fanns det en parallell i Sverige till utvecklingen på den europeiska kontinenten och i England där adeln i stor utsträckning lyckades bibehålla sin ställning som godsadel men på ett nytt sätt integrerades i staten som ämbetsmän? Eller gick utvecklingen polariserande mot en godsadel och en ämbetsadel?

Forskarna har varit benägna att överge bilden av den etablerade elitens kris under absolutismen. Det har skett efter att fokus har flyttats från riksnivån till den lokala nivån. Ullgren betonar den sociala spännvidden inom adeln och vill synliggöra den stora grupp av adeln som försumrats nära nog helt inom tidigare forskning. Man har varit ensidigt inriktad på ett studium av "högadeln". Om det visar sig att godsadelns kopplingar till centralmakten är obefintliga eller svaga finns det goda skäl att karakterisera processen som en refeodalisering (i en vid mening av ordet) med godsekonomin återigen i centrum.

Inom forskningen har elitens distansering från folket och det folkliga under tidigmodern tid uppmärksammas. Präglas den svenska godsadelns attityder och relationer till lokalsamhället av distans eller närhet? Och hurudant var det ledarskap adeln utövade: opersonligt och delegerat eller personligt och direkt?

Adeln i två regioner, nämligen Skåne och Östergötland, undersöks. Valet av undersökningsområden kan motiveras med hänvisning till god materialtillgång men är försvarbart också teoretiskt. Vartdera landskapet präglades av en stark adlig närvaro, men medan Skåne var ett storgodslandskap präglades Östergötland av gods med små jordar. Verkligheten i Skåne hade drag av "Gutsherrschaft" medan förhållandena i Östergötland präglades av "Grundherrschaft". Landskapen stod också olika i förhållande till maktens centrum. Skåne utgjorde en ny-erövrad periferi medan Östergötland representerade ett gammalt kärnlandskap i riket. Variationsvidden i den adliga närvaron var synnerligen stor. Det hade i resonemanget kring val av undersökningsområden varit motiverat med en mer ingående redovisning av hur adeln fördelade sig mellan olika landskap i riket.

I undersökningen upprätthålls en skillnad mellan gammal adel och nyadel. Som nyadel klassas sådana individer som själva adlats eller vars far nobiliterats. Ullgren väljer således att i sin undersökning ge begreppsparet en ny innebörd. Elmroth drar som bekant gränsen mellan gammal och ny adel vid sekelskiftet 1600. Ullgrens val är motiverat eftersom han vill synliggöra eventuella spänningar och

konkurrensförhållanden mellan etablerade ätter och i verkligt kvalificerad mening nya adelssläkter, som etablerade sig i en ny politisk situation. Ullgren avfärdar för övrigt de vedertagna begreppen hög- och lågadel som oanvändbara. De är för inexakta.

Ullgren är som redan framgått intresserad av förhållandena inom adeln och ställer därför frågan om det inom adeln som elit fanns skiftande ekonomiska, politiska och sociala eliter eller om dessa eliter sammanföll och bildade en regional superelit? Han inleder därför sin undersökning med att ta fram en bild av godsägarna i de båda landskapen utgående från tre situationer i Skåne 1652, 1684 och 1699, och två i Östergötland 1684 och 1697. Med hjälp av kvantitativa metoder undersöks adelns godsinnehav i syfte att få fram skillnader i förmögenhet, koppling till centralmakten och rang. Som källor använder han längder över den adliga rusttjänsten kompletterat med biografisk och genealogisk litteratur.

Underrubriken "vid 1600-talets slut" framstår således som något missvisande. Undersökningsperioden är i praktiken längre än så. Ullgren motiverar en längre tidsperiod för Skånes vidkommande med att han på detta sätt vill fånga övergången från danskt till svenskt styre. Jag anser att det hade varit lika värdefullt med en lika lång period och tre nedslag också för Östergötlands vidkommande, eftersom detta skulle ha gett oss en bild av situationen i landskapet när det adliga godsinnehavet kulminerade.

Godsinnehavet undersöks utgående från den rusttjänstränta som erlades. Den adel som i Östergötland erlade minst 410 mark i rusttjänstränta och i Skåne 510 tunnor hartkorn, räknar Ullgren som godselit. En ingående interregional komparation av förmögenhetsförhållandena inom adeln kompliceras således av att rustningskyldigheten beräknades på olika sätt. Hartkornsgränsen har Ullgren bestämt med utgångspunkt i Knud J V Jespersens och Carsten Porskog Rasmussens forskning, medan den nyssnämnda gränsen för rusttjänsträntan försvaras som "rimlig". Under disputationen framkom att ingen som låg över gränsen 410 mark gick med i ett rusttjänstlag. Gränsdragningen är således försvarbar, men motiveringen till varför den är just så rimlig som den de facto är borde ha framgått av avhandlingstexten.

Den politiska eliten klarläggs genom att Ullgren undersöker vilka godsägare det var som innehade de viktigaste tjänsterna inom civilförvaltning och krigsmakt på en lokal och regional nivå. Huruvida godsägarna var betitlade, det vill säga var grevar eller friherrar eller hade en motsvarande rang, får synliggöra status. Kravet för att räknas höra till en "verklig östgötsk eller skånsk elit" är att släkten återfinns i alla tre elitsfärer samtidigt. Ullgren följer i sitt val av metod historikern Jan Samuelson, som hämtat inspiration i Webers tänkande. Allt detta redovisas i avhandlingskapitlen två och tre.

Undersökningen som rör sig på två olika plan består av två delar. I fortsättningen får läsaren ta del av mikrostudier fokuserade på tre adliga släkter, nämli-

gen släkterna Drake af Hagelsrum, Lillie af Löfstad i Östergötland och Barnekow i Skåne. Här har tidsperioden, utgående från vad det studerande fenomenet aktualiserat, tillåtits vara mer flytande.

Släkternas kulturella representation, manifesterad i föremål och agerande på de lokala andliga och världsliga arenorna, studeras. Kapitel fem, sex och sju ägnas åt den religiösa dimensionen: dopskick, fadderskap och begravningsskick samt kampen för att befästa eller bibehålla en patronatsrätt som var ifrågasatt. I de två följande kapitlen undersöks representanter för de tre släkterna på den lokala världsliga scenen operationaliserat till närvaron vid tingen och tilltalet i brevretoriken. Såväl hur ättmedlemmarna valde att tilltala som hur de blev tilltalade studeras. Jag uppfattar de operationaliseringar av den adliga representationen som Ullgren genomför som motiverade och lyckade.

De tre släkterna får sin profil i den kvantitativa undersökningen. Släkten Drake hörde till den obetitlade gammaladeln, enligt Ullgren den vanligaste typen av svensk dåtida adel men nära nog osynliggjord i tidigare forskning. Lillie utgör en god representant för den betitlade gammaladeln och Barnekow synliggör ”den gammaladliga betitlade storgodsadeln med danska rötter”. Deras olika profiler framgår av följande schema:

	<i>Drake</i>	<i>Lillie</i>	<i>Barnekow</i>
HÄVD	gammal	gammal	gammal
BESUTTENHET	elit	elit	elit
STATUS	obetitlad	betitlad	betitlad
TJÄNST	nej	ja	ja
FÖRANKRING	lokal	riks	provins

I sina maktrelationer framstår släkterna således som antingen lokaladel, riksadel eller provinsadel. Men inte minst släkternas aktivitet för att skapa eller slå vakt om det kulturella kapital som fanns i patronatsrätten visar att de uppfattade sig som den ledande adelssläkten i socknen. Valet av just dessa tre släkter har självfallet träffats utgående från källäget.

Källmaterialet för släktstudierna är mycket varierande till sin proveniens och karaktär. Häradsrätternas domböcker, brev, lokala kyrkoräkenskaper, längder över födda, döpta och faddrar, likpredikningar och beskattningslängder, är som materialtyper välkända inom historisk forskning. Därtill använder sig Ullgren, särskilt i studiet av begravningskulturen, av föremål i kyrkorummet, såsom epitafier och kistor. Modern kamerateknik har gjort det möjligt för honom att få en uppfattning om innehållet i förseglade gravvalv.

Ullgren uppfattar tillbyggnader och det sätt på vilket föremålen är arrangerade

de i rummet som betydelsebärande. Han är, som han själv uppger, inspirerad av historisk antropologi och fäster stor vikt vid kulturell representation. Avhandlingen är metodiskt och källmässigt intressant och placerar Ullgren på ett betydande avstånd från en traditionellt arbetande dokumenthistoriker. Den uppvisar en provkarta från kvantitativa metoder till kulturantropologisk tolkning av föremålskultur. Dessa tolkningar för Ullgren stimulerande långt. Det är ändå mitt intryck att han skickligt undviker att falla för den starkt närvarande frestelsen till övertolkningar.

I det följande vill jag lyfta fram och diskutera de huvudresultat som nås i avhandlingen. Adeln lyckades under senare delen av 1600-talet slå vakt om ett betydande inflytande och till och med öka det på ofrälse grupperns bekostnad. Det fanns en nyadel på frammarsch. I både Skåne och Östergötland hamnade allt fler av de lokala och regionala såväl civila som militära tjänsterna i adliga händer. Härmed bekräftas Ulf Sjödells iakttagelse att Karl XI stärkte sambandet mellan adelskap och ämbete på lägre förvaltningsnivåer.

Reduktionen stod förvisso för turbulens och förluster av jord, men den etablerade adeln lyckades ändå försvara sina lokala positioner. Gruppen godsägare kännetecknades av stor kontinuitet och stabilitet i båda landskapen. Gammaladeln fortsatte att dominera. Supereliten i Skåne begränsade sig 1652 till sju släkter – den var således numerärt blygsam men mäktig med 62 procent av den skånska godsmassan under sin kontroll – och saknades praktiskt taget helt i fortsättningen. Överhetsbytets sociala konsekvenser synliggörs i detta. I Östgötaland var supereliten i ännu högre grad icke existerande. Ingen av de tre släkter som Ullgren ägnar särskild uppmärksamhet i sin undersökning återfinns bland de främsta.

Också negativa resultat skall i princip uppfattas som värdefulla. Nu vet vi således att det inte fanns någon eliternas elit i dessa landskap, och rimligen inte heller i någon annan region i det dåtida svenska riket. Hur skall resultatet förstås? Ullgren accepterar en splittrad bild med en uppsättning olika eliter och ägnar sig åt att tolka innebörder av detta. Enligt min mening kan avsaknaden av en regional *crème de la crème* misstänkas vara skenbar och följderna av ett mindre genomtänkt val av metod, närmare bestämt av att ribban har satts för högt.² En eliternas elit som inringas genom att två av de tre kriterierna uppfylls skulle kanske ha synliggjort det etablerade toppskiktet. Av de tre specialstuderade släkterna i avhandlingen var ätten Barnekow att betrakta som betitlad och hörde vid alla tre undersökta tidpunkter till gods eliterna inom vilken den förstärkte sin position. Släkten Lillie var betitlad och hörde 1684 men inte 1697 till gods eliterna. Släkten Drake, som fanns inom gods eliterna 1684 men inte 1697, var obetitlad. Den förstnämnda ätten behöll enligt min alternativa definition sin superelitstatus, ätten Lillie hörde dit men föll ut medan släkten Drake hela tiden stod utanför.

2. Jfr min kritik av Jan Samuelsons avhandling, *Historisk Tidskrift* 1995, s. 380–381.

Det fanns enligt Ullgren en separat gammaladligt dominerad godselit i vartdera landskapet med påfallande liten roll inom landskapets förvaltning och krigsmakt. Den strategi som den gamla godsadeln valde var således defensiv och förverkligades med stor energi och god framgång. Den kan enligt Ullgren betecknas som godsprovinsialism utövad av en lantadel med en förstärkt "godsägaridentitet". Provinsadeln hade desintegrerats från staten. Denna adel möter i såväl Skåne som Östergötland. En viktig interregional skillnad var de skånska släkternas större gods massa. Det etablerades två olika adelseliter i vartdera landskapet under det sena 1600-talet: en gammal godsadel och en ny tjänsteadel. Särskilt de fattigare adelsmännen inom den östgötska godsadeln valde statstjänst, vilket gjorde att det här fanns en starkare koppling mellan godsadel och centralmakt än i Skåne. I den nyerövrade regionen var gränsen mellan de båda eliterna, den gamla och den nya, knivskarp.

Martin Gjerstad har visat³ hur den östgötska godsadeln 1680 till närmare hälften (47 %) bestod av militärer. De övriga männen inom landskapets godsadel innehade i stor utsträckning poster inom civilförvaltningen. Ytterst få var utan tjänst. Med inspiration i internationell forskning har Ullgren valt att undersöka endast i vilken mån landskapets godsadel beklädde militära eller civila poster inom hemmaregionen. Han vill belysa i vilken utsträckning bilden i Sverige överensstämmer med förhållandena i andra länder, där den etablerade godsdeliten domesticerades med hjälp av ämbeten inom regionen.

Detta är enligt min mening en olycklig avgränsning som föranleder honom att konstruera en alltför skarp skillnad mellan godsadel och tjänsteadel i ett Sverige där det gamla feodala överskiktet, som framhållits, var ytterst tunt och där den stormaktstida adeln expanderade till i främsta rummet en tjänsteadel. I Sverige var det inte fråga om domesticering av etablerade regionala eliter, utan om framväxten av en ny elit. Ofrälse karriärister tilläts avancera och blev som en följd av detta adlade. I de flesta fallen var adeln fram till den stora reduktionen besutten, men det var redan då statstjänsten och inte godset som i de flesta fallen var den primära existensen och identifikationsfaktorn för en adelsman. Förhållandena i de nyerövrade Skånelandskapen etablerar ett specialfall. Det skulle ha varit politisk hybris från de nya maktavarnas sida att ensidigt förlita sig på den skånska adeln som ämbetsmän inom provinsen. Var adelsmannen förrättade sin tjänst var knappast betydelselöst för hur han uppfattades av befolkningen i närheten av hans säteri. Men för adelsmannens självbild hade det knappast någon avgörande betydelse var han tjänstgjorde, låt vara att det var finare att vara landshövding i Uppland än i Savolax. När det gäller Ullgrens konklusion, enligt vilken "den godsägande adeln i dessa områden [har] särskilt från staten", finns det således

3. Martin Gjerstad, "Ett hett järn att röra. Säterierna under stormaktstiden", *Karolinska Förbundets Årsbok* 1995.

anledning att markera avvikande åsikt. Ett komparativt perspektiv berikar forskningen, men det gäller – i detta fall – att låta Sverige vara Sverige.

De kulturanthropologiskt inspirerade fallstudierna framstår som avhandlingens tunga bidrag till vårt vetande om stormaktstidens elitskikt. I dopet och fadderskapet erbjöds en sällsynt god möjlighet till ett synliggörande och en markering av status, strävanden och maktförhållanden. Såväl den som valde att tillfråga någon att bli fadder som den som antingen accepterade eller avböjde, innehade makt. Också platsen och förrättningens karaktär var betydelsebärande – skedde dopet i kyrkans offentlighet eller i självväld privat avskildhet?

I skånska Vittskövle var det en sällsynt gunst att få en Barnekow som fadder och släktens egna dopförrättningar var exklusiva tillställningar. Hållningen gentemot bönderna i socknen framstår som distanserad och patriarkal. Också i Kimstads socken visade herrskapet på Löfstad återhållsamhet när det gällde att gå in i fadderrollen, och slog vakt om sin status som riksadel genom att inskränka sitt deltagande till privata dopförrättningar. Man markerade distans också till socknens övriga adel genom att inte stå fadder åt böndernas barn.

Kontrasten till Drakarna i Sunds socken är slående. De förekom så ofta som faddrar vid kyrkodop att de monopoliserade det adliga fadderskapet i socknen. Drakarna var av de tre studerade sockendominanterna de enda som var fast bosatta på sitt gods. Men det är inte det som förklarar skillnaden i uppförande. Beteendemönstren kan däremot enligt Ullgren uppfattas som uttryck för ledarstil. I fallen Barnekow och Lillie kan ledarstilen beskrivas som distanserad medan Drakarnas var närvarande och personligt faderlig. Den gav dem en status som en folkligt förankrad sockenadel.

Den bild som dopkulturen förmedlar av de tre släkterna i lokalsamhället förstärks av det som kan utläsas av begravningsskicket, som i tidigare studier varit ensidigt inriktat på högadliga begravningar. Begravningsskicket konstituerade som kulturellt arrangemang med ritualer och rekvisita en symbolmättad helhet, ämnad att tolkas som ett budskap i sin lokala kontext. Bilden bekräftas ytterligare på den världsliga scenen i tilltalskick och genom närvarande på häradstinget utövad antingen personligt eller genom ställföreträdare.

Släkten Lillie uppträdde som en riksadel, släkten Barnekow som en provinsadel och släkten Drake som en lokaladel. Samtliga släkter uppfattade sig som de främsta i socknen och även Drakarna såg sig som något förmer än *primus inter pares*.

De två förstnämnda markerade genom personlig frånvaro, delegering av makt och en yvig föremålsprakt en bördsmäddveten distans till lokalsamhället. För släkten Lillie var ledarstil och livsstil en konsekvens av den intima koppling till staten som bibehölls. För fullblodsaristokraterna Barnekow gick den intima maktanknytningen förlorad vid överhetsbytet. Ett ostentativt markerande av bevarad status och upprätthållandet av en fullblodsaristokratisk livsstil blev just därför så viktigt – allt var förändrat men allt skulle och kunde det oaktat fortsätta som

förr. Ändå tillämpade, kan man sluta sig till av olika omständigheter som nämns i avhandlingen, släkten Barnekow en dubbelstrategi. Familjen var snabb med att söka om introduktion på det svenska Riddarhuset och vi återfinner Christian Barnekow som vicepresident i Göta hovrätt redan några år efter maktskiftet i Skåne. År 1691 ingicks äktenskap mellan en Barnekow och den skånske generalguvernörens dotter Margareta von Ascheberg. Och detta var bara en början på släktens äktenskapsallianser och svenska ämbetsinnehav.

Släkten Drakes arena var entydigt lokal. Med kontinuerlig närvaro, tillgänglighet (inom vissa gränser) och en i hög grad religiöst betingad återhållsamhet signalerade man sin lokala förankring och ett patriarkalt omhändertagande.

De tre släkterna fanns således i toppen av den lokala makt- och statuspyramiden. Men hur såg lokalsamhället ut? Mot vem var de adliga manifestationerna riktade, och med vem interagerade sockenpatriarkerna? Fanns det en lokal elit? Hur såg den i så fall ut? Ullgren försöker inte mer än antydningssvis (exempelvis s 172, 181, 211) teckna en bild av social struktur, maktförhållanden och nätverk i de tre aktuella lokalsamhällena. På denna punkt skulle en fördjupning ha varit värdefull.

Det fanns en ny adlig närvaro i lokalsamhället, Ullgren skriver om en "ny lokal elit" med få band till godsens i landskapen. Men denna grupp utmanare av den gamla ordningen förblir anmärkningsvärt anonym genom hela avhandlingen. Detta har att göra med bristen på källor, men ett försök att säga det lilla som kan sägas kunde ha gjorts. Den nya adeln etablerade sig ibland inom nya ramar, såsom när en adlig blev innehavare av ett boställe. Indelningsverket definierade också på andra sätt nya nischer för adlig närvaro i lokalsamhället. I avhandlingen sägs de berustade säterierna ha blivit exkluderade från undersökningen. Den motivering som ges (not 92 s 359) är att sådana innehades endast med dispositionsrätt och att innehavarna därför faller utanför kategorin "självständiga godsägare". Detta är att exkludera på felaktiga premisser, nämligen med hjälp av ett äganderättsbegrepp som inte hör hemma i tiden. Tilläggas kan att det under disputationen framgick att många berustade säterier de facto ingår i undersökningen.

De tre olika modellerna för adlig lokal representation väcker ett intresse att veta mer. En sådan fråga som i och för sig rätt länge funnits på forskaragendan men där behovet av kunskap inte på långt när är tillfredsställt gäller adeln som buffert och förmedlare mellan bönder och statsmakt, som försvarare av lokalsamhällets intressen. Av stort vetenskapligt intresse är också godsekonomin, som inte inbegrips i undersökningen även om Ullgren för en diskussion kring en "refeodalisering" inom vilken godset växte i betydelse. Men inga klassiska ekonomisk-historiska eller socialhistoriska frågor kring godsekonomi, huvudgårdsdrift, landbönder, dagsverken eller dylikt ställs. Arbetsekonomiska hänsyn räcker som motivering till att också denna problematik har utelämnats, men Ullgren får förhoppningsvis i framtiden möjlighet att belysa samspelet mellan kulturell repre-

sensation i form av bland annat resurskrävande minneskultur och godsekonomi.

Vid 1600-talets slut utgjorde kvinnorna 25 procent av godsägarna i både Östergötland och Skåne. Och kvinnorna representerade släkterna i olika sammanhang. Genusperspektivet är närvarande i de olika delundersökningarna, men ägnas också ett både uppsummerande och fördjupande kapitel (kapitel 10). De resultat som redovisas är värdefulla, men Ullgren hade med fördel kunnat välja att lyfta ut dem ur avhandlingen och publicera dem i en separat studie.

Sammanfattningsvis gäller att Ullgren har rest frågor med hög vetenskaplig relevans och i regel besvarat dem på ett mycket tillfredsställande sätt. Forskningslägesdiskussionerna är föredömliga och resultaten relateras genomgående till dem, inte minst i argumenterande delsammanfattningar. Avhandlingen är imponerande som arbetsprestation och den har en metodiskt nydanande dimension. Som den första av två definitiva bonuspoäng som väntar läsaren av avhandlingen – det vill säga värdefulla resultat vid sidan om huvudfrågeställningen – vill jag avslutningsvis lyfta fram hur väl Ullgren lyckas synliggöra den personliga fromhetens roll. Ullgren sällar sig i och med detta till de icke religionsblinda historikerens växande krets. Den som intresserar sig för integreringen av de nyөрvrade landskapen i söder har också stor behållning av avhandlingen.

Nils Erik Villstrand